

O'ZBEKISTON FUQAROLIK HUQUQIDA SHARTNOMA ERKINLIGI PRINSIPI VA UNING CHEGARALARI

TDYU huzuridagi akademik litsey o'quvchisi.

Rahmiddinov Shoxjaxon Feruz o'g'li.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi fuqarolik huquqida shartnoma erkinligi prinsipining mohiyati, huquqiy asoslari hamda amaliy tatbiq etilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur prinsipning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi o'rne, qonunchilikdagi ifodasi va uni cheklash asoslari ko'rib chiqiladi. Sud amaliyotida uchrayotgan ayrim muammolar ham tahlil qilinib, shartnoma erkinligini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Аннотация: *В данной статье анализируются сущность, правовые основы и практическое применение принципа свободы договора в гражданском праве Республики Узбекистан. Также рассматривается роль этого принципа в гражданско-правовых отношениях, его выражение в законодательстве и основания для его ограничения. Анализируются некоторые проблемы, встречающиеся в судебной практике, и разрабатываются научные предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию свободы договора.*

Abstract: *This article analyzes the essence, legal foundations and practical application of the principle of freedom of contract in the civil law of the Republic of Uzbekistan. It also examines the role of this principle in civil legal relations, its expression in legislation and the grounds for its restriction. Some problems encountered in judicial practice are also analyzed, and scientific proposals and recommendations are developed to further improve freedom of contract.*

Kalit so'zlar: *shartnoma erkinligi, fuqarolik huquqi, huquqiy munosabatlar, O'zbekiston qonunchiligi, sud amaliyoti, majburiyat huquqi.*

Ключевые слова: *свобода договора, гражданское право, правовые отношения, законодательство Узбекистана, судебная практика, обязательственное право.*

Keywords: *freedom of contract, civil law, legal relations, legislation of Uzbekistan, judicial practice, law of obligations.*

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning asosiy tamoyillaridan biri shartnoma erkinligi hisoblanadi. Mazkur prinsip taraflarning o'z xohish-irodasiga ko'ra shartnoma tuzishi, uning mazmunini belgilashi hamda shartnomaviy munosabatlarga kirishish yoki undan voz kechish imkoniyatini anglatadi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi fuqarolik-huquqiy munosabatlarda shartnoma institutining rolini yanada oshirdi.

Shartnoma erkinligi prinsipi fuqarolik huquqining eng muhim demokratik institutlaridan biri bo'lib, u taraflarning tengligi, mulk daxlsizligi va iqtisodiy mustaqillik kabi tamoyillar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, mazkur prinsip mutlaq xarakterga ega emas. Jamiyat manfaatlari, davlat xavfsizligi, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish va raqobatni ta'minlash maqsadida qonunchilikda ayrim cheklovlar ham belgilangan.

Shartnoma erkinligi prinsipining huquqiy mohiyati

Shartnoma erkinligi prinsipi fuqarolik huquqining asosiy tamoyillaridan biri sifatida O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida mustahkamlangan. Mazkur prinsipga ko'ra, fuqarolar va yuridik shaxslar shartnoma tuzishda erkin hisoblanadi. Hech kim qonunda nazarda tutilmagan hollarda shartnoma tuzishga majbur qilinishi mumkin emas.

Mazkur prinsip quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

1. Shartnoma tuzish yoki tuzmaslik erkinligi;
2. Shartnoma turini tanlash erkinligi;
3. Shartnoma shartlarini mustaqil belgilash imkoniyati;
4. Aralash va nomlanmagan shartnomalarni tuzish huquqi.

Fuqarolik kodeksiga muvofiq, taraflar qonunchilikda nazarda tutilgan yoki nazarda tutilmagan shartnomalarni tuzishlari mumkin. Bu esa iqtisodiy munosabatlarning erkin rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, tadbirkorlik faoliyatida shartnoma erkinligi iqtisodiy tashabbus va raqobatning rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Shartnoma erkinligi prinsipi xalqaro huquqiy tajribada ham keng e'tirof etilgan. Jumladan, Germaniya fuqarolik qonunchiligida "xususiy avtonomiya" tamoyili asosida taraflarning erkin xohishiga alohida e'tibor qaratiladi. Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksida ham shartnoma erkinligi fuqarolik huquqining asosiy prinsipi sifatida mustahkamlangan.

Shartnoma erkinligi prinsipining chegaralari

Shartnoma erkinligi prinsipi cheklanmagan huquq emas. Chunki ayrim hollarda taraflarning mutlaq erkinligi boshqa shaxslarning huquqlari yoki jamiyat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli qonunchilikda mazkur prinsipning ayrim chegaralari belgilangan.

Birinchidan, shartnoma mazmuni qonun talablariga zid bo'lmasligi kerak. Agar shartnoma qonunga yoki axloq qoidalariga zid bo'lsa, u haqiqiy emas deb topiladi. Masalan, noqonuniy faoliyatni amalga oshirishga qaratilgan bitimlar yuridik kuchga ega emas.

Ikkinchidan, ommaviy shartnomalarda taraflarning erkinligi ma'lum darajada cheklanadi. Masalan, elektr energiyasi, gaz, transport yoki aloqa xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlar iste'molchilarga xizmat ko'rsatishda asossiz ravishda rad javobini bera olmaydi.

Uchinchidan, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish maqsadida ham ayrim cheklovlar mavjud. Ko'pincha iqtisodiy jihatdan kuchli taraf shartnoma shartlarini o'z manfaatiga mos ravishda belgilashga harakat qiladi. Shu sababli iste'molchilar huquqlarini himoya qiluvchi normalar zaif tomonni himoya qilishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, monopoliyaga qarshi qonunchilik ham shartnoma erkinligiga ma'lum ta'sir ko'rsatadi. Bozor ustun mavqeiga ega subyektlar o'z mavqeidan foydalanib, boshqa taraflarga noqulay shartlarni majburan yuklashga haqli emas.

Sud amaliyotida uchraydigan muammolar

O'zbekiston sud amaliyotida shartnoma erkinligi bilan bog'liq ayrim nizolar uchrab turadi. Xususan, shartnoma shartlarini bir tomonlama o'zgartirish, majburiy shartnomalar tuzish yoki iqtisodiy jihatdan kuchsiz taraf manfaatlarining buzilishi kabi holatlar amaliyotda ko'p kuzatiladi.

Ba'zi hollarda taraflar shartnoma tuzishda o'z erkin xohishlarini to'liq ifoda eta olmaydi. Ayniqsa, bank-kredit, sug'urta yoki kommunal xizmatlar sohasida namunaviy shartnomalar qo'llanilishi natijasida ikkinchi tarafning tanlov imkoniyati cheklanadi.

Sudlar bunday nizolarni ko'rib chiqishda taraflarning tengligi va adolatlilik prinsiplariga asoslanishi lozim. Shu bilan birga, sud amaliyotida yagona yondashuvning yetarli emasligi ayrim murakkabliklarni yuzaga keltirmoqda.

Oliy sud tomonidan chiqarilgan ayrim qarorlarda shartnoma erkinligi prinsipining mazmuni keng sharhlanib, taraflarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa sud amaliyotini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tajriba tahlili

Germaniya fuqarolik huquqida shartnoma erkinligi "privat avtonomiya" konsepsiyasi orqali rivojlantirilgan. Ushbu tizimda taraflarning erkinligi ustuvor hisoblanadi, biroq ijtimoiy adolat va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish maqsadida ayrim cheklovlar ham mavjud.

Rossiya Federatsiyasi fuqarolik qonunchiligida ham shartnoma erkinligi prinsipi keng qo'llaniladi. Rossiya Fuqarolik kodeksida taraflar qonunda nazarda tutilmagan shartnomalarni ham tuzish huquqiga ega ekanligi belgilangan. Shu bilan birga, davlat manfaatlari va ommaviy tartibni himoya qilish maqsadida ayrim majburiy qoidalar mavjud.

Mazkur xorijiy tajribalar O'zbekiston qonunchiligini yanada takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Taklif va tavsiyalar

Shartnoma erkinligi prinsipini yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Fuqarolik kodeksidagi ayrim normalarni zamonaviy iqtisodiy munosabatlarga mos ravishda takomillashtirish;

Elektron shartnomalar tuzish tartibini yanada aniqroq tartibga solish;

Iste'molchilar huquqlarini himoya qiluvchi mexanizmlarni kuchaytirish; Sud amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirish;

Tadbirkorlik subyektlari o'rtasida shartnomaviy madaniyatni oshirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, shartnoma erkinligi prinsipi fuqarolik huquqining eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ushbu prinsip fuqarolar va yuridik shaxslarning iqtisodiy

mustaqilligini ta'minlash, bozor munosabatlarini rivojlantirish va huquqiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, shartnoma erkinligi mutlaq xarakterga ega emas. Jamiyat manfaatlari, iste'molchilar huquqlari va adolat prinsiplarini ta'minlash maqsadida qonunchilikda ma'lum cheklovlar mavjud. Kelgusida fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish hamda sud amaliyotini bir xillashtirish orqali shartnoma erkinligi prinsipining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent, 1996.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi qarorlari to'plami.
3. Braginskiy M.I., Vitryanskiy V.V. Dogovornoe pravo. – Moskva.
4. German Civil Code (BGB).
5. Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksi.
6. Yuldashev J. Fuqarolik huquqi nazariyasi. – Toshkent.